

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

ПОКИДЧЕНКО Л.А.

З ІСТОРІЇ ЦЕРКОВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПОДІЛУ СУМЩИНИ

У публікації висвітлено зміни в системі підпорядкування, управління та територіального поділу православної церкви на території нинішньої Сумської області від часів хрещення Русі князем Володимиром до початку XX століття.

Історія православної церкви - давня, трагічна і прекрасна. Вона складається з історій величних кафедральних соборів, біографій видатних церковних діячів і історій невеликих, скромних і непримітних сільських церков та їх священників. Крихітні струмочки-приходи вливаються в ріки-благодійня і моря-епархії та створюють той величезний океан, який називається Церквою і має неосяжну владу, яку надають не закони і укази, а віра.

В різні історичні періоди територія сучасної Сумської області входила до складу Київської, Белгородської, Курської, Полтавської, Харківської, Чернігівської епархій.

Історію християнства не можна розглядати без історії держав, на території яких воно розповсюджувалось. В даній публікації здійснено спробу простежити те, як змінювався церковний територіальний поділ Сумщини, які події впливали на ці зміни.

Сумщина - край давній і літописний, входила до складу величезної і могутньої держави Київська Русь. Більше тисячі років тому, в 988 р., офіційною релігією держави стало християнство¹. Була створена Київська митрополія, підпорядкована Константинопільському патріарху. В "Повісті временних літ" згадується про те, що в 1037 р. князь Ярослав Мудрий побудував в Києві церкву Святої Софії - головну в митрополії².

Столиці волостей (земель) ставали столами єпископів³. З розділом держави на удільні князівства стольні міста стали центрами епархій. Епархії поділялись на погости - приходи, які пізніше об'єднались в десятини⁴. В історичній літературі немає єдиної думки про кількість епархій періоду княжої доби. Це зрозуміло. Події тих років дуже віддалені від нас, письмові джерела відсутні, кордони князівств постійно змінювались, тому простежити ці зміни в часі і просторі дуже складно.

Н.Полонська-Василенко називає за часом створення такі епархії в Київській митрополії: в XI ст. - Київська (в якій епархія об'єднувалась з митрополією), Чернігівська, Володимирівська, Белгородська, Переяславська, Юр'ївська, Тмутараканська, Новгородська, Ростовська; в XII ст. - Турівська, Галицька, Перемиська, Угрівська, Полоцька, Смоленська, Володимирівська на Клязьмі; XIII ст. - Луцька, Суздальська, Переяславсько-Заліська, Муромська, Рязанська, Тверська. Після 1240 р. зникла Юр'ївська епархія, а Переяславську перенесли до Золотої Орди і назвали Сарайською⁵.

Сучасний дослідник історії церкви В.М.Ричка доводить, що в роки княжіння Володимира Святославовича та Ярослава Мудрого були засновані Новгородська, Полоцька, Белгородська, Тмутараканська епархії, а пізніше - Чернігівська, Переяславська, Юр'ївська, Каневська. В 1054-1073 рр. відбувся тимчасовий поділ держави на Київське, Чернігівське, Переяславське князівства, який призвів до виникнення титулярних (тимчасових) митрополій

в Чернігові та Переяславі. З розпадом триумвірату знову було створено єдину Київську митрополію. В XII-XIII ст. утворюються єпархії в Смоленську, Рязані, Турові, Полоцьку, Ростові, Галичі, Перемишлі⁶.

Територія Сумщини входила до Чернігівської та Переяславської єпархій.

Феодална роздробленість призвела до ослаблення держави. В 1240 р. монголо-татари захопили і зруйнували Київ. Митрополит у 1299 р. переїхав до Володимира (на Клязьмі), а наприкінці 1325 р. - до Москви, зберігаючи при цьому титул *“Митрополит Київський і всея Русі”*. Інша частина земель Київської Русі відійшла до Великого князівства Литовського, де була створена Галицька митрополія (1303-1347) в складі єпархій Володимирської, Перемиської, Луцької, Турівської, Холмської⁷. В 1389 р. знову була відновлена єдина Київська митрополія.

Московське велике князівство та Велике князівство Литовське вели постійну боротьбу за землі України. В 1458 р. відбувся поділ єдиної Київської митрополії на дві - Московську і Київську. Московську митрополію склали території, які відійшли до складу Російської держави, а Київську - території Литовської держави, пізніше - Річі Посполитої. Митрополія Київська складалась з таких єпархій: Київської митрополії, Брянської (Чернігівської), Смоленської, Перемиської, Турівської, Луцької, Володимиро-Волинської, Полоцької, Холмської, Галицької⁸.

На Сумщині Путивльський повіт і Слобожанщина відійшли до Московської митрополії, а Чернігово-Сіверщина лишилась за Київською. Київський митрополит зберіг титул *“Митрополит Київський і всея Русі”*, а Московський став називатись *“Митрополит Московський і всея Русі”*. У 1589 р. в Росії було введено патріаршество, голова церкви одержав титул - *“Патріарх Московський і всея Русі”*.

Після підписання у 1654 р. Богданом Хмельницьким договору про союз з Росією Київська митрополія до 1686 р. залишалась незалежною від Московського патріарха і підпорядковувалась Константинопільському патріарху. Тільки в лютому 1685 р. Київський митрополит Гедеон присягнув патріарху Московському і отримав титул *“Митрополит Київський, Галицький і Малія Росії”*. У травні 1686 р. Константинопільський патріарх Діонісій передав Українську церкву Москві. Митрополит Гедеон склав нову митрополічу єпархію: по обидва боки Дніпра від Козельця, Ніжина, Батурина і Глухова до Запорізької Січі - на лівому боці Дніпра, від Могилівської єпархії до кордонів Київської і Подільської України - на правому. Їй підпорядковувались також монастирі в Білорусі, Литві і польсько-руських областях⁹. Але з часом її територія постійно зменшувалась.

Законодавством Петра I були змінені вищі органи церковного управління. Після смерті патріарха Андріана у 1700 р. вибори нового патріарха не проводились. Тимчасово очолив духовенство містоблюститель патріаршого престолу, рязанський митрополит Стефан Яворський. У 1721 р. було затверджено *“Регламент чи статут Духовної колегії”*, яким засновано Святійший Синод - колегіальний орган церковного управління. Представником імператора в Синоді був оберпрокурор. В віденні Синоду знаходились церковні справи: тлумачення церковних догм, розпорядження про молитви та служби, затвердження життя святих, мощей, чудотворних ікон; боротьба з ересями і розколами, завідування духовними навчальними закладами, призначення і зміщення церковних посадових осіб. Синод мав також функції духовного суду: засуджував представників духовенства, а також розглядав справи мирян зі шлюбозлучення, сумнівних заповітів та віровідступництва.

Поступово склався територіальний поділ на єпархії, благочинія та приходи, а також система адміністративних закладів в них. Ці заклади були колегіальними. В єпархії це була консисторія на чолі з архієреєм, в благочинії (протопопії) - духовне правління, до складу якого входили протоіереї, призначені архієреєм. При духовному правлінні була канцелярія, яка складалась із світських осіб. Виконання рішень правління покладалось на благочинних - священників, які наглядали за кількома церквами, приходами. Нижчою ланкою церковної організації був приход на чолі зі священником¹⁰.

Територія сучасної Сумської області до 1780 р. відносилась до двох єпархій - Київської (Конотопське, Глухівське, Кролевецьке, Роменське духовні правління) та Белгородської (Путивльське, Сумське, Охтирське, Лебединське). З відкриттям намісництв єпархії співпадали з їх кордонами. Курській єпархії належали благочинія Путивльського і Суджанського повітів; Полтавській - Гадяцького, Зіньківського, Лохвицького, Роменського повітів; Харківській - Богодухівського, Лебединського, Охтирського, Сумського повітів; Чернігівській - Глухівського, Конотопського, Кролевецького, Новгород-Сіверського повітів.

Курська єпархія створена в 1799 р. згідно постанови Синоду від 16 жовтня 1799 р. Спочатку (з 1667 р.) мала кафедру в Белгороді, архіпастирі її називались Белгородськими та Обоянськими¹¹.

Полтавська єпархія створена в 1804 р. До відкриття самостійної кафедри її територія належала Київській і Чернігівській єпархіям.

Харківська єпархія створена постановою Синоду від 16 жовтня 1799 р. під назвою Слобідсько-Української. Преосвященним єпархіальним архієреям предписано було титулюватись "*Слобідсько-Українськими і Харківськими*". З 1836 р. іменується Харківською, а архієреї - Харківськими і Охтирськими. До відкриття самостійної кафедри територія Харківської єпархії належала Белгородській єпархії, а до того Харків знаходився в безпосередньому підпорядкуванні Московського єпархіального управління. Вікаріанство Харківської єпархії затверджене 9 листопада 1866 р. Вікарії іменувались Сумськими¹².

Чернігівська єпархія - одна з перших, створених після хрещення Русі. З 1197 р. від неї відокремилась Рязанська єпархія. В часи литовсько-польської доби втратила своє значення і багато років знаходилась в складі інших єпархій. Відновлена близько 1620 р. при єпископі Зосимі (Прокоповичу). Згідно указу Катерини II "*Про створення єпархій в намісництвах*" від 27 березня 1785 р. з Чернігівської єпархії виокремилась Новгород-Сіверська єпархія. У 1797 р. єпархії знову об'єднались в одну Чернігівську¹³.

Території, підвідомчі духовним правлінням, не завжди співпадали з кордонами повітів, часто змінювались. В підпорядкуванні Сумського духовного правління перебували м. Суми, села і слободи Сумського комісарства Сумської провінції, з 1780 р. - Сумського повіту. Водночас, окремі села Сумського повіту входили до складу сусідніх духовних правлінь - Білопільського, Лебединського, Охтирського. Указом Белгородської духовної консисторії від 12 лютого 1793 р. ліквідоване Лебединське духовне правління, відновлені Білопільське та Краснукотське, створене Недригайлівське. У 1797 р. з ліквідацією Білопільського і Недригайлівського повітів були ліквідовані духовні правління в них.

При цих реорганізаціях церкви змінювали свою підпорядкованість. У 1802 р. Сумському духовному правлінню підпорядковувалось 80 церков, а саме: по Сумському повіту - 7 церков м. Суми, 7 - м. Білопілля, 37 - сільських; по Лебединському

повіту - 2 церкви м.Недригайлів, 27 сільських. З 1815 р. церкви Лебединського повіту відійшли до Охтирського духовного правління. До 1819 р. церкви Лебединського повіту підпорядковувалися Сумському духовному правлінню. При відновленні Лебединського духовного правління церкви Лебединського повіту перейшли в його підпорядкування.

У підпорядкуванні Охтирського духовного правління до 1765 р. знаходилися сотні Охтирського полку - Охтирська, Кириківська. Після ліквідації полкового устрою - м.Охтирка, села і слободи Охтирської провінції, потім повіту: Бакирівка, Барбенці, Бобрік, Боровенька, Велика, Влезьки, Гусинці, Журавне, Іванівка, Каплунівка, Кириківка, Кошарівка, Куп'єва, Лантратівка, Лосівка, Лутище, Мартинівка, Мар'янівка, Нова Рябина, Протопопівка, Стара Рябина, Староіванівка, Хухра, Чернеччина, Чупахівка, Яблучне, Ясенове. Церкви інших сел входили до складу Лебединського, Сумського, Білопільського, Краснопільського, Богодухівського духовних правлінь.

З 1777 р. Охтирському духовному правлінню підпорядковуються також сл.Боромля, з 1783 р. - сл.Писарівка, с.Тростянець, з 1784 р. - сл.Жигайлівка, с.Янків Ріг, с.Комарівка, с.Мартинівка, с.Люджа, сл.Краснопілля, с.Тур'я, с.Микитівка. При реорганізації духовних правлінь згідно указу від 12 лютого 1793 р. до Охтирського духовного правління перейшла більшість церков Лебединського повіту і деякі церкви Сумського. До 1802 р. йому підпорядковані 99 церков Охтирського і Лебединського повітів. З 1844 р. Охтирському духовному правлінню підпорядковані лише церкви м.Охтирка і Охтирського повіту.

У XVIII ст. до Роменського духовного правління належали церкви Роменської, Хмелівської, Костянтинівської сотень. До 70-х років XVIII ст. існувало Смілівське духовне правління. Після ліквідації полків Роменському духовному правлінню підлягали церкви Роменщини, містечок Костянтинів, Хмелів, Сміле. У 1784 р. Роменському духовному правлінню підпорядковувались церкви Роменського повіту, 2 церкви Гадяцького повіту і 7 церков Глинського повіту. При цьому існували Гадяцьке і Глинське духовні правління, до яких належали всі інші церкви цих повітів.

У 1802 р. було ліквідовано Глинський повіт. Церкви Глинського повіту перейшли до Роменського духовного правління. У 1849 р. закрито Гадяцьке духовне правління з передачею його церков до Роменського духовного правління¹⁴.

Подібні зміни відбувались в складі інших духовних правлінь, що діяли на території Сумщини.

Багатоступінчаста система керівництва церковними справами: Синод - консисторія - духовне правління - благочинний - приход породжали величезну кількість листування. Духовні правління та благочинні були передаточними інстанціями указів і розпоряджень вищих органів. У 1860 р.згідно указів консисторій діяльність духовних правлінь припинялась: *"...духовные правления закрыть, подчинив подведомственные им церкви и духовенство непосредственно ведению консисторий и передать в консисторию все акты, дела и печати правлений"*¹⁵.

В такому вигляді Синод - консисторія - благочинний управління духовним відомством зберігалось до 1917 р.

Після лютневої революції 1917 р. і проголошення Української Народної Республіки активізувалась боротьба за незалежну українську церкву. В період 1917-1919 рр. відбувається часта зміна урядів, кожен з яких видає власні укази про церкву.

Боротьба духовенства призвела до того, що на Україні почали діяти 2 православні церкви - Українська автокефальна православна церква, підпорядкована Всеукраїнській церковній православній раді, і Руська (патріарша).

¹Літопис руський // Відп. ред. О.В.Мишанич. - К., 1989. - С.66-67.

²Літопис руський. - С.89.

³Косик В. Про шляхи розвитку церкви в Україні й Росії (XI-XVI ст.) // Український історичний журнал. - 1993. - №2-3. - С.76.

⁴Гантаєв К.М. Церковь и феодализм на Руси. - М., 1960. - С.25.

⁵Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2-х т. - К., 1993. - Т.1. - С.234.

⁶Ричка В.М. Про феодальний устрій церкви в Київській Русі // Український історичний журнал. - 1987. - №8. - С.99, 102.

⁷Полонська-Василенко Н. Історія України - Т.1. - С.235.

⁸Энциклопедический словарь / Издатели: Ф.А.Брокгауз, И.А.Эфрон. - СПб. - Т.19. - С.466; Харишин М.В. Українська церква між двома уніями (1569-1596 рр.) // Український історичний журнал. - 1996. - №4. - С.25.

⁹Энциклопедический словарь. - Т.19. - С.469.

¹⁰Ерошкин Н.П., Куликов Ю.В., Чернов А.В. История государственных учреждений России до Великой Октябрьской социалистической революции. - М., 1965. - С.87, 99, 194; Державний архів Сумської області (далі - ДАСО). - Ф.804. - Оп.1. - Спр.715. - Спр.88. - Арк.5; Ф.960. - Оп.2. - Спр.4940. - Арк.3.

¹¹Энциклопедический словарь. - Т.33. - С.101.

¹²Там же. - Т.73. - С.102-103.

¹³Там же. - Т.76. - С.599.

¹⁴ДАСО. - Ф.804. - Оп.1. - Спр.87, 88, 298, 487; Ф.749. - Оп.1. - Спр.71, 240; Ф.960. - Оп.2. - Спр.25, 92, 1533, 1635, 2064, 2088, 2100, 6341.

¹⁵Там само. - Ф.960. - Оп.2. - Спр.6909.

Покидченко Л.А. Из истории церковно-территориального деления Сумщины

В публикации рассмотрены изменения в системе подчинения, управления и территориального деления православной церкви на территории нынешней Сумской области со времён крещения Руси князем Владимиром до начала XX века.

Pokydchenko L.A. From the history of parish-territorial division of Sumy region

The publication pours the light on the system of subordination, administration and parish-territorial division of the Orthodox Church on the territory of the present day Sumy region from the time of Rus baptism by St. Volodymyr till the beginning of the XX century.